

„Raamatukogu 220 aastat“ kaante vahel

„Tartu Ülikooli raamatukogu 220“ on sisult soliidne ja visuaalselt rikkalik teos, mille on koostanud käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna raamatukoguhoidja Malle Ermel.

Enam kui 600 leheküljel kirjeldatakse Eesti kõige vanema ja suurema teadusraamatukogu arengulugu ja selle tähtsust nii ülikoolis kui ka Eesti kultuurielus. Tegemist on väga sisuka ja rikkaliku pildimaterjaliga varustatud käsitlusega raamatukogu arengust läbi erinevate ajastute. Autor on raamatus esile toonud paljud raamatukogu arengus olulist rolli mänginud isikud, kelle seas on nii ülikooli professorid, raamatukogu juhatajad kui ka omaaegsed töötajad. Teoses käsitletakse olulisi sündmusi, mis on kujundanud raamatukogu rolli teadus- ja haridusasutusena, ja kirjeldatakse, kuidas raamatukogu on eri riigikordade ajal toime tulnud. Raamat annab põhjaliku ülevaate raamatukogu kogudest, tutvustades ka nende komplekteerimise

ja kataloogimise põhimõtteid, samuti digiajastule üleminekut ja kogude kättesaadavuse laiendamist. Raamatu väärtust suurendab ka see, et tähelepanu on pööratud raamatukogusisestele tööprotsessidele: kogude arendusele, kataloogide arengule, raamatuvara korraldusele ja säilitamisele.

Raamatu koostamine nõudis süvitsi minevat arhiivimaterjalide uurimist. Meie raamatukogul on väga vedanud, et meil on selline kolleeg nagu Malle Ermel. Igal raamatukogul ei ole oma ajalookirjutajat, kes raamatukogu loo nii põhjalikult jäädvustaks. Vähetähtis ei ole ka see, et Malle ise on seda lugu 50 aastat kaasa elanud ja loonud.

Toimetaja Mare Rand, keeleteoimetaja Sirje Nilbe, kujundaja Peeter Paasmäe.

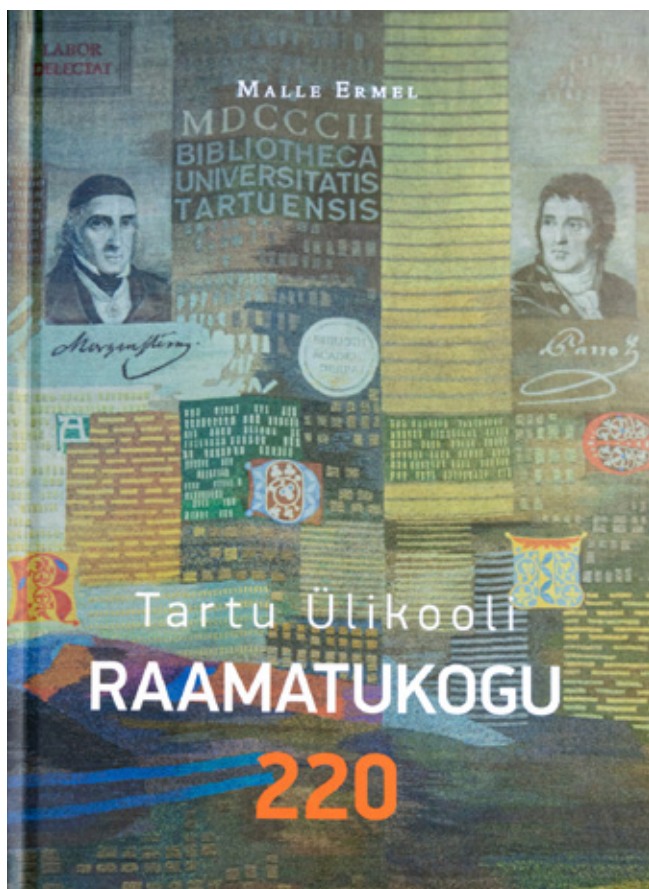
Teos on pälvinud Eesti ajalookirjanduse aasta-preemia 2024 ja Friedrich Puksoo auhinna 2025.

Malle Ermel raamatu esitlusel 18.11.2024. Foto: Andres Tennus

Vestlusring esitlusel: Ivo Volt, Tiiu Reimo, Malle Ermel ja Ken Ird. Foto: Andres Tennus

Mis ajendas alustama selle raamatu koostamist ja kui kaua protsess kestis?

Juubelitähtpäevad on alati andnud ja annavad tulevikuski põhjust vaadata tagasi käidud teele. Ülevaate raamatukogu ajaloost leiame kõikidest ülikooli juubeliväljaannest. Mõte panna meie raamatukogu lugu kaante vahele on üle 20 aasta vana. Seda ideed on aja jooksul elus hoidnud paljud endised ja praegused kolleegid. Raamatukogu ajaloo koostamine on olnud teemaks seoses ülikooli juubelite tähistamisega – ikka on peetud vajalikuks kirjutada raamatukogu kui kogu ülikooli tegevust mõjutava asutuse tegemistest. Raamatukogu ajaloo koostamisega alustati tegelikult juba Friedrich Puksoo ajal. Tema sulest

ilmus 1932. aastal põhjalik ülevaade Rootsi-aegse ülikooli (1632–1710) raamatukogust,¹ selle kogudest ja kasutatavusest on kirjutanud Arvo Tering.² Meie tänase raamatukogu algusaeg ja areng Karl Morgensterni ajal sai Eduard Vigeli teemaks.³ Valmistudes raamatukogu asutamise 150. aastapäevaks 1952. aastal moodustas raamatukogu toonane direktori kohusetäitja Kaja Noodla ajaloo toimkonna. Kavandatava raamatu autorid olid juba kindlaks määratud ja tööjaotus kokku lepitud, kuid kogude uuesti arvele võtmine, kogude ja kataloogisüsteemi ümberkujundamine ning muudatused lugejateeninduses nõukogude raamatukogunduse põhimõtete kohaselt tõrjusid ajaloo koostamise tagaplaanile.

1960. aastatel nihkus raskuspunkt raamatukogu kui asutuse ajaloolt kogude uurimisele. Ilmus mitu artiklikogumikku, allikapublikatsiooni ja trükikataloogi, mis on aidanud nii meil endil kui ka laiemal üldsusel mõista, millised varandused on tallel meie hoidlates. Raamatukogu 200. aastapäeva lähenedes tõusis ajaloo koostamine taas päevakorrale. Selle eestvedajaks sai kadunud kolleeg Hain Tankler (1945–2008), kes kaasas mindki. Leppisime kokku, et tema käsitleb tsaariaega, minule jääb periood alates 1918. aastast. Paraku ei lähe elus kõik nii, nagu kavandatud, kuid nüüdseks on 220 aastat raamatukogu ajalugu kaante vahel.

See on ülevaate-teos, mis käsitleb raamatukogu töö kõiki tahke: kogude kujunemine, kataloogitöö, lugejate teenindamine ning raamatukogu nägu. Kahjuks on nii, et mida lähemale tänapäevale, seda anonüümsemaks lugu muutub. On ju palju väga tublisid töötajaid, kelle panus on olnud suur ning vajaks ka kirja panemist. Personaalia kirjutamine on tänapäeval keeruline – isikuandmete kaitse seadus seab piirangud. Loodan, et nii mõneski, kes

- 1 Puksov [Puksoo], F. Die Bibliothek der Universität Tartu und Tartu-Pärnu in der Schwedenzeit. – *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1031*. Tartu, 1932, lk 252–282.
- 2 Tering, A. Tartu ülikooli raamatukogu kasutatavusest 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul. – TRÜ Teadusliku Raamatukogu 9. teaduskonverents „Raamatukogu ajaloo küsimusi“ 16.–17. VI 1982 : Ettekannete teesid. Tartu, 1982, lk 4–11; Ülikooli raamatukogu. – Tartu ülikooli ajalugu. I : 1632–1798. Tallinn, 1982, lk 243–254.
- 3 Vigel, E. Tartu ülikooli raamatukogu asutamine 1800–1802. – *Raamatukogu*, 1939, nr 3/4, lk 107–116; 1940, nr 1/2, lk 50–59; Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802–1839. Tartu, 1962 (TÜ toimetised; 115).

raamatut loeb, tekib soov mõne teemaga süvitsi minna. Nagu kirjutas raamatu eessõnas Krista Aru, Tartu Ülikooli raamatukogu oli, on ja jääb ning nii ei lõpe ka tema ajaloost kirjutamine.

Millised arhiivimaterjalid või allikad osutusid teose koostamisel kõige väärtuslikumaks?

Arhiivimaterjalide poolest ei ole raamatukogu ajaloo uurimine raske. Pigem vastupidi, materjali on palju ja huvitavat, kuigi need on jagunenud kahe asutuse vahel: osa on meie majas käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas, osa Rahvusarhiivis Tartu Ülikooli fondis. Eriti väärtuslikud on meil olevad isikuarhiivid, näiteks Karl Morgensterni, Friedrich Puksoo ja Karl Weltmanni omad. Huvilistele võib kasutamise teha keeruliseks see, et 18.–19. sajandi dokumendid on saksa ja vene keeles. Gooti kirjas saksakeelsete tekstide lugemine vajab harjumist, aga mida aeg edasi, seda

rohkem tuleb nende tekstide transkribeerimisel appi tehisaru. Trükiõnas ilmunud materjalides orienteerumisel on asendamatu abivahend Tartu Ülikooli bibliograafia kartoteek ning bibliograafia aastaraamatud. Bibliograafia on korrastatud mälu. Kahju, et raamatukogu enam ülikooli bibliograafiat ei koosta, ISE, DIGAR ja ETIS seda täiel määral ei asenda. Raamatukogu toimetistes avaldatud n-ö kaasaja teemasid (lugejauuringud, kogude kasutatavus, raamatukogutöö ökonoomika jm) käsitlevatel artiklidel on nüüdseks juba allikaväärtus.

Kas leidsid mõni seni vähetuntud või üllatav fakt raamatukogu ajaloost, mis sind ennastki jahmatas?

Mida rohkem allikatesse süvenesin, seda põnevamaks asi läks. Ma ei püüdnud anda hinnanguid ega olla kohtumõistja, pigem soovisin näidata, miks midagi tehti, millest üks või teine otsus välja

kasvas. Nõukogude ajal tuli palju teha välise surve tõttu, näiteks kommunistlikule ideoloogiale vastu võetamatu kirjanduse eraldamine erihoidu.

On ikkagi vähe asutusi, kelle ajalugu ulatub nii pika aja taha. Kas me oskame seda vääriliselt hinnata?

Üks asi on tähistada aastapäevi, teine hoida ja mõtestada igapäevatöös meieni jõudnud füüsilist ja vaimset pärandit. Ma usun küll, et me oskame seda ise vääriliselt hinnata ja teistelegi edasi anda.

Kuidas on muutunud raamatukogu positsioon ülikoolis erinevatel aegadel?

Mina ütlesin, et ilma raamatukoguta pole ülikooli ega saa ka olema. Kui minna tagasi Morgensterni aega, siis tema oli ülikooli nõukogu liige, nõukogus tehti kõige olulisemad otsused. Raamatukogu direktor ja asedirektor – või tollal raamatukoguhoidja ja aseraamatukoguhoidja – olid ülikooli professorid ning kuulusid ülikooli nõukogusse. Isegi sellised küsimused, nagu milliseid katalooge pidada, arutati läbi ülikooli nõukogus.

Pearaamatukogu kõrval on kindel koht olnud erialaraamatukogudel, mida hakati looma juba 19. sajandi keskel (kliinikute, instituutide, seminaride raamatukogud). Tänapäeval on keskseks saanud elektrooniline raamatukogu – andmebaasid, digiteeritud kogud. Raamatukokku ei pea enam füüsiliselt kohale tulema ei teavikute tellimiseks ega vanatrükiste ja käsikirjade lugemiseks – digiteerituna on need kõikidele huvilistele laias ilmas vabalt kättesaadavad. E-ajakirjad, e-teatmeteosed, e-õpikud, e-monograafiad, mille raamatukogu on hankinud, muudavad raamatukoguhoidja rolli vähem nähtavaks, aga ta on alati kohal.

Milline osa raamatukogu kogudest on sinu arvates kõige unikaalsem või kultuuriliselt olulisem?

Teadus- ja kultuurilooliselt olulisem osa on see, mille pärisime keiserlikult Tartu ülikoolilt, nende kogude puhul võime julgesti öelda, et meie raamatukogu on põlvkondade- ja kultuurideva-

heline vaimne sild nii ajas kui ruumis. Kindlasti ka meie rahvustrükis – eestikeelne ja Eestis trükitud muukeelne.

Kas on mingi põhimõtteline erinevus Toomel asunud raamatukogu ja nüüd juba 40 aastat uues majas töötanud raamatukogu vahel?

Jah, õhustik oli Toomel mõneti akadeemilisem. Toomel käisid enamasti õppejõud, tudengid kasutasid valdavalt kunagisse ülikooli kirikusse rajatud õpperaamatukogu. Praegusesse majja kolimisega lugejaskond muutus, lisandus palju ülikooliväliseid lugejaid. Aga see on juhtunud kõikide raamatukogudega, mis on oma ajaloolistest hoonetest kolunud uutesse hoonetesse.

Mul on natuke kahju, et Toomelt lahkumine toimus nii järsult – üks kinni ja kõik. Võib-olla oleks pidanud mõned ajaloolised kogud siiski Toomele jätma. Ka ülikooli muuseum oleks saanud väärrikad ruumid, sest kolisime ju välja ka endisest ülikooli kirikust. Nii oleks side minevikuga olnud tihedam. Aga läks nii.

Sellelgi poolest võime olla uhked, et oleme Tartu linnas paik, kuhu tullakse hea meelega. Selle maine hoidmine sõltub meie suhtumisest meie hoole all olevasse kultuuripärandisse ja lugejatesse, kelle jaoks me siin oleme.

Milline oli koostöö raamatu väljaandmisel kolleegidega, toimetajate Mare Ranna ja Sirje Nilbega ning kujundaja Peeter Paasmäega?

See raamat on tõesti ilmekas näide heast koostööst. Toimetajaks palusin Mare Ranna – kes tunneks meie kogusid ja arhiive paremini kui tema? Mare oli suurepärase toimetaja, aga mitte ainult – ta oli ka innustaja, eriti siis, kui jäin projekti üksi vedama. Abi ja head nõu sain meie aastaraamatute kauaaegselt koostajalt Rein Saukaselt, kelle põhjalikkust me kõik teame ja hindame. Olen neile mõlemale väga tänulik, samuti kaaslastele käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnast. Vähetähtis polnud ka raamatukogu direktorite toetus, vahel ka utsitamine. Olen tänulik retsensentidele Lea Leppikule ja Tiiu Reimole ning kõikidele teistele,

3 H Z A L M S
B W X Y Z

ichstaben.

Üks asi on tähistada aastapäevi, teine hoida ja mõtestada igapäevatoos meieni jõudnud füüsilist ja vaimset pärandit. Ma usun küll, et me oskame seda ise vääriliselt hinnata ja teistelegi edasi anda.

kellele käsikirja lugemiseks andsin. Nende märkused ja küsimused aitasid palju.

Olen tänulik ülikooli kirjastuse juhatajale Ivo Voldile, kes viis mind kokku kujundaja Peeter Paasmäega. Keeletoimetajat otsides soovitas Krista Aru Sirje Nilbet, kes on ise raamatukogus töötanud ja oli meie esimese veebikataloogi INGRID sünni juures.

Milline on lemmiklugu või -foto, mis raamatusse jõudis?

Igal pildil raamatus on tagamõte, eesmärk tuua silme ette sellel jäädvustatud ajastu ja olustik. Näiteks foto, kus raamatukogu rahvas on heinatööl Tammistu sovhoosis 1951. aastal, või foto ühest sanitaarpäevast 1956. aastal. (Kuni hügieeni- ja restaureerimissektori loomiseni 1967. aastal puhastasid raamatuid tolmust ja lakkavast hallitusest nii töötajad kui ka sügisesest kohustuslikust abitööst kolhoosides ja sovhoosides vabastatud üliõpilased.)

Pildid raamatutest annavad teavet nende kunagistest omanikest ja teekonnast meie kogudesse. Näiteks illustratsioon kuulsa mereröövli Ungru krahvi Hiiumaa Suuremõisast pärit hobusearsti käsiraamatust – see tore pilt jutustab, kuidas raamat rändas Hiiumaalt Ungern-Sternbergide Essu mõisa ja jõudis baltisakslaste lahkumise järel lõpuks meie kogusse. Põnev on näidata, kuidas raamatud on meieni jõudnud – igaühel oma teekond. Iga foto ja illustratsioon raamatus kannab endas lugu. Illustratsioone oleks võinud olla rohkemgi, aga see oleks kasvatanud nii raamatu mahtu kui ka hinda.

Nii paljude allikate ja faktide sidumine üheks tervikuks on olnud suur ja haarav töö. Mul on väga hea meel, et sain sellega hakkama, ja loodan südamest, et raamat leiab ka lugejaid.

Malle Ermeliga vestles Anneli Sepp